

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНА ТА ПРАГМАКОМУНІКАТИВНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МОВЧАННЯ НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ Я. КАВАБАТА

Стаття знайомить з результатами емпіричного дослідження, що його було проведено на матеріалі творів Я. Кавабата з метою виявлення функціонально-семантичних та прагмакомунікативних особливостей мовчання в японській лінгвокультурі.

Ключові слова: мовчання, японська лінгвокультура, прагмакомунікативістика, комунікативні стратегії.

Мовчання як невід’ємна частина комунікативної взаємодії є однією з форм, що їх може набирати мовленнєвий акт, реалізуючи комунікативні функції, тому його можна розглядати як одну з основних формотворчих одиниць мовної комунікації. Мовні спільноти відрізняються за способами використання та інтерпретації мовчання так само, як і за способами вживання та інтерпретації вербальних форм.

У високогомогенному та висококонтекстному японському суспільстві невербальні елементи комунікації виступають надважливою частиною комунікації між індивідуумами; навички володіння ними набуваються членами японського лінгвосоціуму у процесі оволодіння мовною компетенцією як підсвідомо, через суспільний контекст, так і свідомо, через систему виховання та освіти. Ці невербальні елементи комунікації слугують ключами до розуміння контексту вербальної комунікації в межах японської лінгвокультури.

Дискурс¹ (зокрема, художній) як емпірична база для дослідження комунікативного мовчання видається цілком валідним з огляду на значну представленість мовчазних ситуацій та відповідних авторських тлумачень [Швачко 2011, с.321].

Обираючи між методами суцільної та репрезентативної вибірки для опрацювання корпусу японських текстів, ми зупинилися на методі репрезентативної вибірки, обмеживши обсяг матеріалу двома творами Я. Кавабата, що було зумовлене наступними факторами:

- 1) Неможливість представити результати аналізу усього масиву матеріалу в межах дослідження у випадку суцільної вибірки;
- 2) Можливість зберегти когерентність та контекстуальну інтегрованість матеріалу емпіричної бази у випадку репрезентативної вибірки, що видається нам важливим з огляду на визначальну роль контекстуального фактору для інтерпретації явища мовчання;

¹ Слідом за О. Селівановою під дискурсом розуміємо замкнену цілісну комунікативну ситуацію (подію), складниками якої виступають комуніканти й текст як знаковий посередник, котра зумовлена різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними і т.ін.) [Селіванова 2006, с.119].

3) Визначну роль Я. Кавабата як письменника, який за допомогою своїх творів знайомить представників інших культур з сутністю японського менталітету (Japanese mind), що, зокрема, відзначено у рішенні Нобелівського комітету з літератури від 1968 року.

4) Наявність українських художніх перекладів обраних нами творів Я. Кавабата, що дозволило застосувати метод компаративного аналізу в роботі.

З огляду на зазначені вище міркування, було обрано два романи Я. Кавабата «山の音» («Стугін гори»), закінчений 1954 року, та «古都» («Давня столиця»), написаний 1962 року. Обидва твори перекладено з японської видатним українським перекладачем І. Дзюбом. У нашій роботі ми користувалися оригінальним японським текстом, супроводжуючи приклади комунікативних ситуацій перекладами з українського видання 2008 року.

Обираючи метод аналізу, ми зупинилися на методиці *конверсаційного аналізу*, який базується на засадах етнометодології та спрямований на аналіз тексту природних, а не експериментальних ситуацій. (Тут необхідно зауважити, що комунікативні ситуації, які є генеровані автором художнього твору, з певними застереженнями цілком можна вважати природними.)

Конверсаційний аналіз являє собою емпіричний підхід, що встановлює зв'язок структур розмови (конверсації) з соціальними практиками та очікуваннями, на основі яких учасники конструюють власну поведінку та інтерпретують поведінку інших [Кравченко 2012, с.159].

Оскільки метою дослідження було виявлення комунікативно-прагматичних аспектів дискурсу мовчання, у процесі аналізу нас цікавили не стільки комунікативні (мовленнєві ходи) та їхні послідовності (секвенції), скільки прагматика мовчання як комунікативного ходу.

Комунікативне мовчання ми визначаємо як таке, що має *комунікативний намір (КН)* та слугує *тактикою* для реалізації певних *комунікативних стратегій*.

Під *комунікативною стратегією* маємо на увазі складову комунікативної поведінки, в якій серія різних вербальних та невербальних засобів використовується для досягнення певної комунікативної мети; під *комунікативною тактикою* – сукупність практичних ходів та ліній мовленнєвої поведінки для реалізації комунікативної стратегії; під *комунікативним наміром (КН)* – мету висловлювання² комунікантів [Маслова 2010, с.106-108].

Оскільки типологія комунікативних стратегій є практично не розробленою проблемою комунікативної лінгвістики [Селіванова 2006, с.239], нами було запропоновано власну типологію таких стратегій в контексті прагматики мовчання в межах нашого емпіричного матеріалу.

В аналізі комунікативних ситуацій ми звертаємося до низки *культурних концептів*, засадничих для формування цінності мовчання у японській лінгвокультурі: «амае», «енрьо», «омоіярі», «хаджі», «ішін-деншін», «сашші» тощо. Під терміном «культурний концепт» маємо на увазі культурно зумовлені ментальні поняття, що

² У нашому випадку – мету мовчання комунікантів.

мають пряме відношення “... до цінностей, ідеалів і установок людей, ... до того, як вони думають про світ і про своє життя в цьому світі” [Вежицкая 1999, с.264].

Окрім мовчання, яке має комунікативний намір, до комунікативного мовчання ми вирішили також умовно зараховувати: мовчання, яке не обов'язково має комунікативний намір, проте є реакцією комуніканта на певну комунікативну ситуацію (наприклад, *мовчання, зумовлене емоційним фактором*); мовчання, яке не обов'язково має комунікативний намір, проте суб'єкт мовчання вважає себе задіяним у процесі комунікації (наприклад, *мовчання, яке супроводжує жест турботи*).

Відповідно, одиниці, коли суб'єкт мовчання не вважає себе задіяним у процесі комунікації, ми реєстрували як *некомунікативне* мовчання. Зокрема, тут під некомунікативним мовчанням ми маємо на увазі *інтраперсональне*, мовчання, коли людина заглиблена в свої думки й не свідомо присутності або уваги до себе інших учасників комунікації.

У межах комунікативного мовчання ми виділяли в першу чергу універсальне мовчання, зумовлене комунікативною ситуацією, та яке б могло мати місце у схожому контексті за умов будь-якої іншої комунікативної культури. Таке мовчання ми назвали *ситуативним* (ситуативно маркованим, ситуативно зумовленим, ситуативно специфічним).

Випадки комунікативного мовчання, які за конкретного контексту ми вважали специфічними для японської комунікативної культури, ми реєстрували як *культурне* (культурно марковане, культурно зумовлене, культурно специфічне) мовчання.

Визначаючи належність одиниці до категорій ситуативного чи культурного мовчання, ми керувалися в першу чергу суб'єктивними міркуваннями щодо того, чи може та чи інша одиниця вживатися за умов схожого контексту у відомих нам комунікативних культурах, відмінних від японської. Зокрема, як основний критерій для визначення культурної специфіки окремих одиниць мовчання ми розглядали зв'язок цих одиниць з лінгвокультурними концептами «амае», «ішін-деншін», «сашші», «ен-рьо», «хаджі» тощо. Наші міркування ми виклали у коментарях до кожної окремої комунікативної ситуації. Ми визнаємо певні недоліки такого підходу, але інший підхід не видається можливим з огляду на певний ступінь суб'єктивізму етнографії комунікації як такої.

Перед початком роботи з аналізу емпіричного матеріалу ми постали перед завданням визначити *типологію одиниць мовчання*, які б надалі слугували нам підставою для класифікації.

З точки зору комунікативного наміру ми визначали типи мовчання відповідно до комунікативних стратегій, тактиками яких виступало мовчання. Наводимо перелік цих типів:

1. Мовчання як тактика замовчування справжнього комунікативного змісту;
2. Мовчання як тактика утримання або ухилення від висловлення власної думки;
3. Мовчання як тактика приховування правди;
4. Мовчання як тактика висловлення співчуття;
5. Мовчання як тактика уникнення / припинення небажаної розмови;

6. Мовчання як тактика заохочення співрозмовника до вербальної реакції / продовження мовлення;

7. Мовчання як тактика висловлення недовіри;

8. Мовчання як тактика вибачення;

9. Мовчання на знак згоди припинити розмову;

10. Мовчання близькості з КН висловлення вдячності, любові, розуміння, турботи («ішін-деншін», «сашші», «омоіярі») тощо) або з умовним КН

11. Мовчання як засіб ввічливості;

12. Мовчання як вияв скромності та /або ніяковості;

13. Мовчання як вияв гніву та /або образи;

14. Мовчання вагання з метою прийняття рішення про подальші висловлювання;

15. Мовчання як демонстрація нерозуміння контексту;

16. Мовчання як тактика ігнорування;

17. Мовчання як тактика відмови та /або заперечення;

18. Мовчання як тактика флірту;

19. Мовчання сорому.

Окремо ми виділяли *мовчання, зумовлене емоційними факторами*, яке ми вважаємо умовно комунікативним та яке не належить до жодного з наведених вище типів.

У межах наведених вище типів додатково виділялося мовчання, зумовлене *гендерним фактором*. Під гендерним фактором комунікації розуміємо вплив статевої приналежності комунікантів (як адресата, так і адресанта) на добір засобів комунікації, зокрема, комунікативного мовчання.

Слід відзначити, що випадки графічно виділених пауз та апосіопезису (замовчування) ми також реєстрували як одиниці мовчання.

У тексті мовчання позначалося графічно, або за допомогою вербалізаторів «мовчав/мовчала», «не могла мовчати», «замовкла», «мовчки», «нездатний вимовити слово» тощо. У низці випадків автор українського перекладу замінював графічне позначення мовчання в оригінальному тексті на позначення за допомогою вербалізаторів, або навіть еліптував одиниці мовчання, на що ми звертали увагу в своїх коментарях до ситуацій.

Підводячи підсумки аналізу функцій, семантики та прагматики мовчання, виконаному на основі 113 одиниць мовчання в 65 комунікативних ситуаціях, зазначимо насамперед, що 3 одиниці мовчання не могли вважатися комунікативними, оскільки суб'єкти мовчання не вважали себе задіяними у комунікативній взаємодії. Таке мовчання ми трактували як *інтраперсональне* мовчання, яке не становили предмета нашої безпосередньої зацікавленості, і, відповідно, ми не аналізували його на предмет належності до категорій культурно зумовленого або ситуативно зумовленого мовчання. Таким чином, загальна кількість одиниць комунікативного мовчання в емпіричній базі дослідження склала 110.

Відповідно до факторів, що зумовлюють мовчання, із загального масиву комунікативного мовчання (110 одиниць) ми виділили наступні категорії:

Таблиця 1.

№	Категорії мовчання	Кількість (одиниць)	Відсоткова частка
1	Ситуативно зумовлене мовчання, (у тому числі емоційно зумовлене мовчання)	45 (8)	40,9% (7,3%)
2	Культурно зумовлене мовчання	65	59,1%
3	Гендерно зумовлене мовчання (у межах категорій 1 та 2)	24	21,8%

Варто відразу зазначити, що для порівняльного аналізу комунікативно-прагматичного значення ситуативного та культурно зумовленого мовчання ми вирішили не залучати емоційно зумовлене мовчання, оскільки відсутність комунікативного наміру створює некоректність такого порівняння, а підсвідома природа такого мовчання робить його універсальним, тобто ситуативним, що виводить його за межі доцільності такого порівняння. Таким чином, аналізу підлягали не усі 110 одиниць комунікативного мовчання, а 102 (за мінусом 8 емоційно зумовлених одиниць).

Також слід зауважити, що на цьому етапі ми залучали до порівняльного аналізу гендерно марковане мовчання з метою визначити його комунікативно-прагматичне значення, а також для перевірки гіпотези про те, що культурний фактор суттєво впливає на особливості реалізації мовчання, взяті у гендерному вимірі.

Ми виявили, що ситуативно зумовлене мовчання в досліджуваному матеріалі слугувало тактиками для реалізації наступних стратегій / груп стратегій (цифра в дужках – кількість зареєстрованих випадків):

- 1) Уникнення небажаної розмови або припинення її (11);
- 2) Приховування правди / замовчування справжнього комунікативного змісту (8);
- 3) Прийняття рішення про подальші висловлювання / незрозуміння контексту / утримання від висловлення власної думки (7);
- 4) Вияв гніву, образи (3);
- 5) Вияв скромності / ввічливості / вибачення (4);
- 6) Заохочення співрозмовника до вербальної реакції / продовження мовлення / згода припинити розмову (3).

Щодо культурно зумовленого мовчання, ми виявили, що воно в досліджуваному матеріалі слугувало тактиками для реалізації наступних стратегій / груп стратегій:

- 1) Близькість, розуміння, вдячність, турбота про оточуючих, в тому числі мовчання «недовіри» як вдячність за «свату брехню», а також висловлення співчуття (17);
- 2) Прийняття рішення про подальші висловлювання / незрозуміння контексту / утримання від висловлення власної думки (14);
- 3) Уникнення небажаної розмови / ігнорування / відмова або заперечення (11);
- 4) Приховування правди / замовчування справжнього комунікативного змісту (8);
- 5) Вияв скромності / вибачення (7);
- 6) Флірт (4);
- 7) Заохочення співрозмовника до вербальної реакції / продовження мовлення / згода припинити розмову (3).

Також ми маємо одиничний випадок культурно зумовленого мовчання, викликаного почуттям сорому, який не вважали можливим зарахувати до жодної з груп, зазначених вище.

Таким чином, порівнюючи комунікативно-прагматичні особливості ситуативного та культурного мовчання, можемо зробити наступні висновки:

Ситуативно зумовлене мовчання здебільшого використовується як тактика для реалізації стратегій впливу на хід розмови (уникнення або припинення розмови), приховування правди, декларації власних емоцій або ієрархічного положення (вияв гніву / образи, вияв скромності / ввічливості), виявлення вагання щодо подальших висловлювань (викликане власними інтересами), а також заохочення до спілкування. *Відповідно, мотивами такого мовчання, як правило, є інтереси суб'єкта мовчання.*

Культурно зумовлене мовчання у більшості випадків було тактикою для виявлення емоцій близькості, розуміння та вдячності, зумовлених лінгвокультурними концептами «іншін-деншін», «сашші», «омоіярі» тощо. Крім того, культурно марковане мовчання використовувалося для заохочення до спілкування, у тому числі за рахунок утримання від висловлення власної думки (концепт «енрьо»). Випадки використання мовчання як засобу ввічливості або для демонстрації скромності були зумовлені концептами «енрьо» та «амае». *Мотивами культурно зумовленого мовчання є здебільшого турбота про інтереси співрозмовника, а також намагання зберегти стосунки близькості та довіри, а не власні інтереси суб'єкта мовчання.*

На відміну від ситуативного мовчання, культурно зумовлене мовчання має місце у сценах романтичного спілкування з протилежною статтю як тактика флірту (концепт «ішін-деншін»), а також у ситуації сорому (концепт «хаджі»). Якщо в ситуативному контексті маємо більшість випадків «негативного мовчання»³, яке шкодить комунікації та є ознакою конфлікту інтересів (вияв гніву, образи або недовіри), то у культурно зумовленому контексті мовчання, навпаки, часто є «позитивним», коли воно стає субститутом відмови або заперечення, і, відповідно, рятує комунікацію навіть у випадку конфлікту інтересів.

Якщо оцінити кількісне співвідношення між ситуативним та культурно зумовленим мовчанням (за вирахуванням емоційного мовчання), маємо 37 одиниць першого та 65 одиниць другого. *Таким чином, культурно зумовлене комунікативне мовчання у досліджуваному матеріалі у кількісному вимірі майже у 1,8 разів переважає ситуативне мовчання.*

Керуючись тим фактом, що гендерна приналежність комунікантів відіграє важливу роль у процесі вибору засобів вираження, ми вважали за доцільне проаналізувати вплив гендерного фактору на використання та інтерпретацію мовчання у комунікативних ситуаціях емпіричної бази дослідження. Для цього з загального масиву досліджуваного матеріалу ми виділили випадки мовчання, зумовлені гендерним фактором. Кількість таких випадків склала 24 одиниці, або близько 22% від загальної кількості одиниць мовчання.

³ Поняття «позитивного» (positive-facilitative) та «негативного» (negative-inhibitive) мовчання перше запровадив А. Яворські [Jaworski 1993, с.12].

У першу чергу ми проаналізували належність таких одиниць до категорій ситуативно зумовленого та культурно зумовленого мовчання, щоб з'ясувати, у якій мірі культурна специфіка впливає на вибір засобів мовленнєвого вираження.

Виявилось, що в межах загальної кількості одиниць мовчання, зумовлених гендерним фактором, *6 одиниць були ситуативними, а решта 18 були культурно специфічними*, що складає пропорцію 1:3. Таким чином, комунікативно-прагматичне значення гендерно маркованого мовчання як чоловіків, так і жінок, значною мірою обумовлено особливостями японської лінгвокультури.

Виявилось, що для жінок мовчання в міжгендерному спілкуванні – це, здебільшого, тактика уникнення небажаної розмови або утримання від висловлення власної думки, а також засіб демонстрації скромності, ніяковості, ввічливості, або нерозуміння контексту ситуації. У цих ситуаціях задіяні такі лінгвокультурні концепти, як «хаджі», «енрьо», «амае», «омоіярі», «ішін-деншін», «сашші».

Чоловіки у міжгендерній комунікації здебільшого використовують мовчання з метою демонстрації влади шляхом ігнорування висловлювань співрозмовника жіночої статі.

Мовчання як тактику флірту однаково вживають як чоловіки, так і жінки. У таких випадках мовчання часто задіяний лінгвокультурний концепт «ішін-деншін».

Список використаних джерел:

1. Кравченко Н.К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа: Практическое пособие / Наталия Кимовна Кравченко. – Луцк: ЧП Гадяк Жанна Владимировна, типография «Вольньполиграф», 2012. – 251 с.
2. Маслова А.Ю. Введение в прагмалингвистику: учеб. пособие / А.Ю. Маслова. – 3-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 152 с.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Селіванова О.О. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 715 с.
4. Швачко С.О. Когнітивно-комунікативні аспекти мовчання (на матеріалі англomовного дискурсу) / Швачко С.О. // Studia Linguistica. Випуск 5/2011. – К: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. – С.319-326.
5. Jaworski A. The Power of Silence: Social and Pragmatic Perspectives / Adam Jaworski. – Sage Publications, Newbury Park. 1993. – 191 p.

Ю. Заморская, ассист.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ И ПРАГМАКОМУНИКАТИВНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ МОЛЧАНИЯ НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ Я. КАВАБАТЫ

Статья описывает результаты эмпирического исследования, проведенного на материале произведений Я. Кавабаты и посвященного выявлению функционально-семантических и прагмакоммуникативных особенностей молчания в японской лингвокультуре.

Ключевые слова: *молчание, японская лингвокультура, прагмакоммуникативистика, коммуникативные стратегии.*

Yu.Zamorska, teaching assistant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

**FUNCTIONAL, SEMANTIC AND PRAGMACOMMUNICATIVE
INTERPRETATION OF SILENCE IN KAVABATA'S TEXTS**

The article presents the results of the research based on the material of Yasunari Kavabata's texts. The research is aimed at specifying the functional, semantic and pragmacommunicative characteristics of silence in Japanese linguistic culture.

Key words: *silence, Japanese linguistic culture, pragmatics and communication, communicative strategies.*